

Le redke so ohranile podedovano tradicijo. Največ zaslug za ohranitev tega, kar je bilo značilno za Veliko planino (od bajt, njihove opreme, pisav za okraševanje trničev in do vsega, kar je bilo povezano s pastirjem in z njegovim delom na planini) gre arh. Vlastu Kopaču, že predvojnemu bajtarju z Velike planine. Izdelal je idejne načrte za žičnico, več zaselkov na Planini, ki so jih postavili daleč stran od planšarskega naselja, da ne bi motili pogleda na prvobitne pastirske bajte. Zamislil si je sedem tipov turističnih koč, ki so bile podobne pastirskim bajtam. S prepričljivimi in trdnimi argumenti je uspel ohraniti

nekdanjo podobo Velike planine. In slišali smo še, da danes v Kamniku že načrtujejo izgradnjo velikoplaninskega wellness centra! Vladova pripoved in debata ob njej se je med nami nadaljevala še potem, ko smo se mimo Gojške planine vračali do parkirišča pod Ušivcem.

Poslovili smo se. Ampak po nekaj kilometrih gozdne poti smo se spet ustavili na Volovjeku (danes Kranjskem raku). Po daljšem klepetu smo se dogovorili: prihodnje leto gremo spet na kakšno »Tonetovo« planino!

PO ZAHODNEM ROBU IN ŠE MALO ČEZ

Ekскурzija v Novo Gorico, Beneško Slovenijo, na Liško in Kambreško

Zgodnjejesenski izleti so najlepši. Pa vendar smo bili tisti, ki smo se prijaviли za popotovanje v Novo Gorico, Beneško Slovenijo, na Liško in Kambreško, še dan ali dva pred dnevom D rahlo preplašeni, kaj nam bo naklonilo nebo, saj se je v Ljubljani ves teden kisalo. Spisateljica pričujočih vrstic ima še v dobrem spominu podoben izlet na nek drug rob, Gorski Kotor na Hrvaškem, kjer nas je v družinski hiši gostil ljubiteljski kolega, mag. Marko Smole. Še preden smo prišli v njegov gostoljubni dom, smo se prebijali skozi meglo, pred avtobus so nam metali velike skale, v lepem vremenu najbrž prijeten kraj Prezid, kjer smo si ogledali domačijiški muzej, pa mi je ostal v spominu samo še po potokih dežja, ki so se zlivali po cesti, po vodi pred menoj pa je potrpežljivo čofotala dr. Marija Stanonikova, ki si je v avtobusu, po vojaško, v čevlje natlačila časopisni papir.

Vsekakor se je takšnega vremena najbolj bala dr. Mojca Ravnikova, ki je strokovno pripravljala izlet; če bi morali ves dan preživeti v sivini dežja, bi po njenem imeli od izleta manj kot nič. »Potem je bolje, da sploh ne gremo,« je rekla, kar je spravilo organizatorko in dobri duh izleta, Zoro Pavlinovo, v obup. K sreči je bil tak radikalizem odveč.

Ko smo se torej ob določeni uri v soboto, 20. septembra, še kar disciplinirano spravili v ljubek, majhen avtobus, ki je delal vtis, da je zločljiv in se je zadaj po potrebi odpiral kar v hrbte štirih izletnikov (kar je potrjevalo staro reklo: Kdor prej pride, prej melje!), je bilo v Ljubljani še hladno. Hitro smo nadihali toplo ozračje in tam proti Logatcu se je zunaj že kazalo sončece. In nas je spremljalo vse do Kambreškega, ko smo se ob njegovem zahajanju nazadnje ustavili. A o tem še pozneje – vse ob svojem času. Ker je Slovenija, glede na vedno več cestih zvez, od meje do meje ravno toliko dolga, da zdržiš brez obiska tistih krajev, kamor mora še cesar peš, smo bili, kot bi mignil, v Novi Gorici.

Mojca Ravnik je hotela izrabiti čas, ki bi sicer odtekel nekoristno v kilometre ceste, in je začela že med vožnjo razlagati

nameravani itinerarij. Seveda je povedala samo tisto, kar se je njej zdelo potrebno za razumevanje krajev, ki naj bi jih obiskali. Pa bi bržkone lahko povedala še več. S tem seveda ne nameravam žaliti spoštovanih kolegov, s katerimi sem prebila tisti dan, vendar lahko rečem, da najbrž nisem bila edina, ki se je po nekaterih krajih vozila prvič. Mislim, da bi se strinjali vsi člani radovedne družine, če bi rekla, da veliko premalo vemo o krajih in ljudeh, ki živijo na zahodnem robu slovenske poselitve: o Beneških Slovencih, Slovencih v Kanalski dolini, Terskih in Nadiških dolinah ter Reziji.

Ker bi bilo to za en dan preveč, se je odločila, da nas čez Novo Gorico v Beneško Slovenijo popelje po zavutih poteh mimo furlanskih vasi, gor in dol po cestah, obdanih z zaraščenimi hribčki in hribi, na koncu pa naj bi zašpilili klobaso spet v Novi Gorici. Pot je bila takšna, da bi se tisti, ki bi slučajno izstopil in bi ga pozabili ob cesti, moral opreti na izkušnje dobrega starega Robinzona, da bi preživel čas, ko bi se sredi strahotne samote spet dokopal do prvih ljudi. Ves čas smo se spraševali, kako se prebivalci skozi vse letne čase prebijajo do delovnih mest.

Pot do Nove Gorice nam je bila znana in domača, tako da smo z veseljem poslušali Mojčino razlago, iz avtobusnih zvočnikov pa je donela miloglasna pesem Beneških fantov, posebno tista o dekletu z gore Cadore, kamor je mlado mater zvalila ljubezen in se ni več vrnila. Zdaj že pokojni Edi Bukovaz, ustanovitelj ansambla, ki je deloval od leta 1952, je na razstavi v SEM v lanskem letu še prepeval. Ob njihovi glasbeni spremljavi smo prispeli do Nove Gorice, kjer se nam je pridružil kolega Andrej Malnič, direktor novogoriškega muzeja v Kromberku.

Sedaj se je ekskurzija šele prav začela. Ljubljancani, ki smo sedeli v prijetno ogretem vozilu in se skozi zaprta okna veselo ozirali na s soncem obsijano pokrajino, smo pogumno zakoračili na trg pri železniški postaji, ki je z našim vstopom v Evropsko unijo začel doživljati svoje zvezdne čase. Son-

* Tanja Tomažič, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka v pokajo, 1000 Ljubljana, Celovška 136. E-naslov: taja.tomazic@gmail.com

Udeleženci potepanja po Beneški Sloveniji, Liškem in Kambreškem.
Foto: Zvone Kolenc, 20. 10. 2008

ce je sijalo enako na italijanski del, imenovan Piazza della Transalpina, in na slovenski, kjer so se z naslovom Evropski trg poklonili novi zvezi.

In kot je čudno zaznamovana nekdanja meja, tako so nas mrzlo objemali navidezni sončni žarki, dokler se nismo podvizali v »improviziran« muzej meje. Naj mi avtorji, goriški muzealci, oprostite izraz, predmetov je toliko, da bi z njimi lahko napolnili celotno železniško postajo, ne samo tistih nekaj kvadratnih metrov. In ob vsaki fotografiji bi človek, ki je vse to doživljal, lahko ure in ure obujal spomine.

Takšne in podobne zgodbe o obdobju po koncu druge svetovne vojne, ki je razdelila mesto in prebivalce, nam je pripovedoval domačin Andrej Malnič, ki je, ker je premlad, da bi to doživel sam, za dogodke izvedel od starejših ljudi, dokler se ni kot raziskovalec začel zanimati za življenje nastajajočega »nenavadnega novega mesta«, ki je bilo z onim čez hkrati odrezano in povezano. »*Ko so ponoči bežali čez mejo, se je streljalo, a takrat se nihče od domačinov ni upal še pogledati ne skozi okno, kaj šele, da bi odprl vrata in komu pomagal.*« Bolj zabavne so bile zgodbe o švercanju, iznajdljivosti domačinov pa o znamenitem pohodu metel. To je bila zgodovina, ki smo jo poslušali v mrzlem sončnem dopoldnevu.

Še en muzej nam je bilo dano videti, takorekoč žepni spominek, ki je ostal za jugoslovanskimi graničarji. Tudi ta je opremljen z menda dva tisoč fotografijami, polepljenimi na stenah, ki ne le kažejo, temveč preprosto pripovedujejo zgodbe o tistih, ki so s puško stražili, da se na »jugoslovansko zemljo« ne bi prikradel kakšen sovražnik. Ali pa je bilo nemara obratno – da je ne bi zapustil. To so bili hudi časi, zdaj je prijetneje poslušati zgodbe, ki s humorjem prekrivajo tragiko. V stolpu je ostal ostanek ostanka – napis »broji sitno«, ki ostaja v spominu vsem, ki so nekdanj služili vojsko, in kovinske stopnice. Obiskovalci se vzpenjajo že po novih.

Na žalost Andreja Malniča in njegovih sodelavcev, ki so si prizadevali, da bi muzejček v obmejnem lesenem stražnem stolpu (140 x 140 cm) proglasili za Guinnessov rekord v kategoriji najmanjših muzejev, se to ni moglo zgoditi preprosto samo zato, ker tam ta kategorija ne obstaja. Povrh tega imajo

Ogled zbirke Franca Jerončiča v Melinkih.
Foto: Zvone Kolenc, 20. 10. 2008

v Goriškem muzeju še en načrt: odprtje muzeja tihotapstva. Ko bo pripravljen, bo spet prijetno obujati spomine.

Med vožnjo je Mojca pripovedovala o furlanskih vaseh, mimo katerih smo se vozili proti Špetru ali San Pietru al Natissone, kjer smo opazili, da so na kašiputih furlanska imena napisana v rjavi barvi. Pomemben postanek za ukaželjne popotnike je bila dvojezična šola v Špetru, ki nam jo je predstavila njena ravnateljica Živa Gruden. Izvedeli smo, da se število učencev in tudi otrok v vrtcu iz leta v leto povečuje. Kot je povedala Grudnova, se je ugled Slovencev (in Slovenije, kako zanimivo!) povečal po velikem potresu v sedemdesetih letih, ko so jih obiskovali in jim pomagali predvsem šolani ljudje, gradbeniki, arhitekti, študenti. Tudi Slovenski etnografski muzej je imel že v devetdesetih letih priložnost gostovati v špeterski Beneški galeriji z razstavo o igračah. Danes ima šola dvesto dva vpisana učenca, v vrtcu pa je sedemdeset otrok. Po poreklu prihajajo skoraj po tretjinah iz Špetra, Nadiških dolin in Čedadada, celo iz furlanskih vasi. Večina je seveda iz mešanih zakonov, med njimi pa so tudi otroci iz italijanskih družin.

V šoli se nam je pridružil tudi dr. Roberto Dapit, Furlan po rojstvu, sicer pa tak lingvistični mojster, da bi ga po govoricu zlahko zamenjali za Slovence, Italijana, Rezijana, k temu pa lahko doda še nekaj jezikov. Čudovita kombinacija znanja za primerjalne študije vseh kultur omenjenih manjšin, ki živijo na tako majhnem prostoru! Etnologu, ki komaj loči Rezijana od Furlana, bi človek najraje priporočil, naj se večkrat poda na podobna potovanja!

Mojca Ravnik nam je pripovedovala o obliki vaške samouprave, ki je trajala ves čas beneške oblasti, ukinil jo je šele Napoleon. Naj citiram odlomek iz knjige Rafka Dolharja:¹

Takoj ob prihodu v Špeter je obvezen obisk cerkvice sv. Kvirina, pred katero je v času beneške avtonomije zasedal nadiški ARENGO. To je bil zbor, na katerem so župani zasedali enkrat ali večkrat na leto ter sklepali o zadevah, ki so bile pomembne za obe župniji, mersinsko in landar-

¹ Rafko Dolhar, *Zahodni rob: avtovertikala: kulturno-turistični vodnik* (Celovec: Mohorjeva, 2006), 66–67.

sko. Tu so se zadnjič sestali 2. maja 1804, kajti Francozi so zatem leta 1805 odpravili pravice sosedenj.

Na žalost nismo videli niti sv. Kvirina niti Landarske jame s sv. Ivanom v Čele, ampak smo se peljali novim dogodivščinam naproti. Zanimiv je bil ogled ostankov pastirske naselbine v gozdu pri nekdanjem poletnem naselju Predrobac. Gospod Giovanni Coren nam je v narečju opisal življenje pastirskih družin in ruševine, ki so bile nekdanj poletna bivališča pastirjev in drobnice, koz in ovac. Na žalost bi večina rabila prevajalca, saj je njegovo pripovedovanje odtakalo med poslušalce, ki smo kot na situ lovili besede in samo redke so nam kaj povedale.

Pripovedovanja o ljudeh, ki so nekdanj prebivali v omenjenih hišah, se je še držal duh časa, žalost, da so se časi tako spremenili, da se je grmovje v bore pol stoletja razraslo kot v zgodbi o Trnuljčici. Očitno je nekaj podobnega prihajalo na misel tudi dr. Gorazdu Makaroviču, ki je med ruševinami najbrž iskal tloris; tisto, kar je našel, si je verjetno znal predstavljati precej bolje, kot drugi navzoči, predvsem glede na raziskave vodriškega gradu pred kakšnimi tremi ali štirimi desetletji, kjer se je dobro, kaj dobro, odlično odrezal. Razložil nam je, da so bile iz kamnov grajene hiše enocelične, v dve nadstropji, spodaj za živali, zgoraj za ljudi. Glede na to, da je gospoda Corena od besede do besede razumela bržčas le Mojca, časa pa ni bilo dovolj, da bi nam simultano prevajala, so bile Makarovičeve razlage zelo dobrodošle. Nas je pa pri iskanju tlorisa za nekaj trenutkov spravil v strašno grozo: pri skoku čez korenine mu je spodletelo – a se je mladostno spet ujel na noge.

Po čudno redkem, skrivnostno z grmovjem poraščenem gozdu, ki pravzaprav sploh ni bil pravi gozd, smo se vračali k avtu, kjer smo se poslovili od gospoda Corena in gospe Marine Cernetig, sodelavke Kulturnega društva »Ivan Trinko« iz Čedad in Inštituta za slovensko kulturo v Špetru. Odpeljali smo se v Dugo/Dughe, kjer nas je v kmečkem turizmu, po njihovo imenovanem La casa delle rondini (hiša lastovk), že čakalo kosilo. Mojca Ravnik nas je sicer želela na kosilo odpeljati v gostilno v Gorenji Tarbij, kjer skrbijo še za majhen domačijski muzej, pa ni šlo, »ker so sporočili, da grejo vsi na ojetek«. A tudi v Dugi so skuhali kosilo, ki nam je šlo v slast. Bilo je prav nenavadno, kako so bile posamezne jedi povezane z nekim neobičajnim okusom. Ugibali smo, a ne docela uganili, katere dišavnice in začimbe so primešali jedem, še najbolj zanimivo pa je bilo, da je celo črno vino enako dišalo. Le kaj je to bilo?

Po kosilu sta nam Mojca Ravnik in Roberto Dapit pripovedovala o velikem izseljevanju kot posledici negostoljubne pokrajine. Leta 1921 je bilo pri ljudskem štetju zabeleženih še 21.000 prebivalcev, leta 1990 pa le še 7.000. V vseh tamkajšnjih krajih so hiše preko leta prazne. Že od nekdanj so se ljudje preživljali kot krošnjarji, zidarji in gozdni delavci, po prvi svetovni vojni pa so se izseljevali v Francijo, Belgijo, Luksemburg in Nemčijo. A kri ni voda, zato se ob počitnicah in praznikih vsi, sezonci in izseljenci, vračajo v svoje prazne hiše ali k sorodnikom, če jih še imajo. Tako se ohranjajo, v veselje domačinov in etnologov, stare ali prenovljene šege za

pusta, veliko noč, praznik brusarjev, ob sejmih, itd.

Ob prijaznih šalah, ki sta jih v avtu pripovedovala Andrej Malnič in Štefan Skledar, smo bili mimogrede spet v slovenskem delu Brd in se, kot je bilo napisano na prvem obvestilu, ustavili v Melinkih. Tu je blestel gospod France Jerončič, kmet, zbiratelj in umetnik. Obstopili smo ga v krogu in povedal nam je, da je v vasi ohranjenih še pet naseljenih hiš za skupaj devet ljudi; v preteklosti je bilo naseljenih enainštirideset domov. Prva omemba imena Melink je že iz leta 1480, kraj se je pač imenoval po naseljencu. Ker je blizu Kanal, je vas dolgo obdobje, še pod Avstrijo, spadala pod kanalsko občino, oziroma, kar je pomembneje, prebivalci iz Melinkov so sedeli na svetniških sedežih kanalske občine. Iz Melinkov je šel leta 1908 neki podjetni Anton Bajt v Ameriko in tam uspel: menda je imel velike zasluge pri gradnji letališča in zato je tam tudi njegov spomenik. To moramo gospodu Jerončiču verjeti na besedo, pa saj se ni bati, da bi ne bilo res: v ljubezni do svojega kraja in njegovih prebivalcev je prebrskal veliko knjig in bržčas slišal veliko zgodb in zbral veliko predmetov in dokumentov. Mimogrede, tudi Aleksander Bajt, ekonomist in zgodovinar, izhaja iz taiste hiše.

In kar je najlepše, vsaj za avtorico pričujočega spisa: gospod Jerončič se je rodil leta 1923, torej jih ima zdaj že petinosemdeset. Pri svojih sedemdesetih letih se je odločil, da se resno seznanj z obdelavo lesa in se vpisal na Tretjo univerzo. Lesene plastike, ki jih razstavlja skupaj z po okoliških krajih nabranimi predmeti, so primeri preprostega ljudskega rezbarstva. Že petnajst let se izraža v kiparstvu in postaja vedno večji mojster. Po ljudeh, ki so zmožni v katerikoli dobi svojega življenja obrniti nov list, »se špeglaj, brumna duša!«, kakor bi rekla moja dobra kolegica Milka Bras, prav tako etnologinja. In čisto na koncu nas je čakalo še eno presenečenje: Kambreško, spet ena zbirka in spet ljudje, ki imajo toliko energije, da v krajih »Bogu za hrbotom«, kot bi rekli tisti, ki sedijo sredi Ljubljane, razvijajo svoj svet in oživljajo svojo domišljijo. Tam nas je sprejela gospa Jožica Strgar z možem. Ker nas je postregla kot že davno izgubljene sinove, ki so se vrnili domov, sta se nas s polnimi želodci polotila rahla otožnost in utrujenost. In spisateljici teh vrstih je postalo popolnoma jasno, da se bodo prav vsi udeleženci tega čudovitega izleta še dolgo spominjali gostoljubne hiše in gospe, ki je pobudnica in izvajalka cele vrste vaških dogodkov.

Ko smo stali pred hišo, je sonce ravnokar zahajalo, gospodar pa nam je pesniško opisoval, kaj smo zamudili: »Tukaj stojimo ob večerih in tam čez zahaja ta rdeča krogla, strehe so rdeče, in res je tako, kot bi nas pozdravljala!«

Nato je na sosednjo hišo pokazal z besedami: »Ta hiša je že dve leti last nekega Angleža!«, in nas spet postavil na realna tla.

Ampak tako pač je.

